



## An Analysis of the Functions of Hadith in Practical Ethics

Ali Balvardi<sup>1</sup>, Mohammad Taghi Sobhaninia<sup>2</sup>

<sup>1</sup> PhD in Islamic Sciences Teaching, Faculty of Islamic Sciences, University of Quran and Hadith, Tehran, Iran (**Corresponding Author**). [alibalvardi@outlook.com](mailto:alibalvardi@outlook.com)

<sup>2</sup> Associate Professor, Department of Islamic Ethics, Faculty of Islamic Sciences, University of Quran and Hadith, Qom, Iran. [sobhaninia.m@qhu.ac.ir](mailto:sobhaninia.m@qhu.ac.ir)

### Abstract

**Introduction:** Despite the central role and fundamental status of Hadith in formulating and explaining ethical teachings in the Islamic world, a scientific gap is observed in comprehensive analytical studies regarding the systematic and functional role of these sources in the realm of practical and applied ethics. While significant portions of Islamic texts, including the Quran and Hadith, are dedicated to ethics, previous research has largely remained at the level of establishing the credibility of Hadith or merely collecting texts, failing to provide a coherent framework for how Hadith can be used to construct a complete ethical approach. This study aims to fill this theoretical void by examining the practical functions of Hadith within the structure of the Islamic ethical system. Using an analytical-descriptive method and extensive library research, this paper seeks to demonstrate that Hadith, in the practical dimension, serve not only as a source of inspiration but also possess specific operational functions that facilitate moral behavior and ethical living. The core question addressed is: "What functions do Hadith have in practical ethics?"

**Finding:** Hadith establish motivational mechanisms by defining the value of actions (e.g., emphasizing *Ikhlas* or sincerity) and categorizing religious motivations into three levels: hope for reward (*Raghbah*), fear of punishment (*Rahbah*), and love for God (*Hubb*). These layers act as the driving force behind moral conduct.

**1) Elaboration of Ethical Values:** Hadith define the ultimate goal of human perfection as "proximity to God" (*Qurb Allah*). By linking external behaviors to ontological realities, they transform mere knowledge into firm belief, thereby motivating action.

**2) Modeling and Exemplification:** Hadith introduce the Prophet Muhammad (PBUH) and the Imams (AS) as concrete, tangible models (*Uswah*). This provides a practical path for imitation, allowing individuals to learn virtues through stories and the actual lived experiences of these figures rather than abstract theories.

**3) Enforcement Guarantees:** Hadith provide strong enforcement guarantees by detailing definite consequences—both worldly (e.g., increased sustenance for good

---

**Cite this article:** Balvardi, A. & Sobhaninia, M.T. (2026). An Analysis of the Functions of Hadith in Practical Ethics. *Interdisciplinary Studies in Ethics*, 2(1), p. 167-190. <https://doi.org/10.48308/jiethics.2026.242298.1036>

**Received:** 2025/09/05 ; **Received in revised form:** 2025/10/03 ; **Accepted:** 2025/11/06 ; **Published online:** 2026/04/09  
**Article type:** Research Article [jiethics.sbu.ac.ir](http://jiethics.sbu.ac.ir)



character, family discord for bad character) and otherworldly (Heaven for the righteous, Hell for the wicked). This creates a necessary deterrent and incentive system for adherence to ethical principles.

**4) Ethical Training Methods:** Hadith offer practical training frameworks, such as purifying the environment from corruption, enjoining good and forbidding evil, and ensuring the harmony between intention (*Niyyah*) and action (*Fi'l*). These methods provide a step-by-step guide for moral cultivation within the context of religion.

**Discussion:** The results indicate that the approach of Hadith to ethics transcends a set of rigid legal commands; it constitutes an integrated system that begins with internal motivation, maps the path of knowledge and modeling, ensures behavioral stability through guarantees, and finally guides the individual toward perfection via specific training methods. Unlike views that regard ethics solely as rational or consequentialist, this study emphasizes that in the Islamic intellectual system, practical ethics cannot be complete without a faith-based foundation and a living model (the Infallibles). Furthermore, the distinction between "theoretical ethics" and "practical ethics" highlights that Hadith act as a sturdy bridge between these two realms, where knowledge derived from Hadith is immediately converted into will and action. The main innovation of this work lies in moving beyond the "proof of necessity" of Hadith to the deep analysis of their "actual functioning" in social and individual life, offering a practical guide for preachers, educators, and researchers in the field of ethics.

**Keywords:** Ethical Hadith, Practical Ethics, Ethical Values, Moral Exemplars.

## References

**Holy Qur'an.** [in Arabic]

- Bayhaqi, A. b. H. (2000). *Shu'ab al-Iman*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyah. [in Arabic]
- Dehkhoda, A. A. (1994). *Lughat-nameh*. Tehran: University of Tehran. [in Persian]
- Hamdani, M. (2024). *Roshan-shenasi-ye Ejtehad dar Elm-e Akhlaq-e Eslami*. Qom: Hawzah Ilmiyah. [in Persian]
- Har Amili, M. b. H. (1993). *Wasail al-Shi'ah ila Tahsil Masail al-Shi'ah*. Tehran: Islamiyah. [in Persian]
- Ibn Babawayh, M. b. A. (1995). *Al-Khasal*. Qom: Jame'eh Modarresin. [in Persian]
- Ibn Babawayh, M. b. A. (n.d.). *'Ayun Akhbar al-Rida*. Tehran: Jahan. [in Persian]
- Ibn Shubah, H. b. A. (1984). *Tuhaf al-Uqul 'an Rasul Allah*. Qom: Daftar Intisharat Islami. [in Persian]
- Kufi Ahwazi, A. M. H. b. S. (1979). *Al-Zuhd*. Qom: Matba'ah-ye 'Ilmiyah. [in Persian]
- Kulayni, M. b. Y. (1984). *Usul al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiyah. [in Persian]
- Laythi Wasiti, A. b. M. (1997). *'Ayun al-Hukm wa al-Mawa'idh*. Qom: Cultural Institution Dar al-Hadith. [in Arabic]
- Mahfoozi, A. (2009). *Akhlaq-e Eslami*. Iran: Mashhor. [in Persian]
- McNaughton, D. (2001). *Akhlaq-e Basirat* (Trans. M. Fathali). Qom: Imam Khomeini Institute. [in Persian]
- Mo'in, M. (1981). *Farhang-e Mo'in*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Musib Yazdi, M. T. (2003). *Falsafat-e Akhlaq*. Qom: Imam Khomeini Institute. [in Persian]
- Musib Yazdi, M. T. (2005). *Neghd va Barresi Makateb-e Akhlaki*. Qom: Educational and Research Institute of Imam Khomeini. [in Persian]
- Musib Yazdi, M. T. (2011). *Pish-niaz-haye Morid-e Idarah-ye Eslami*. Qom: Educational and Research

- Institute of Imam Khomeini. [in Persian]
- Musib Yazdi, M. T. (2012). *Akhlaq dar Quran*. Qom: Imam Khomeini Institute. [in Persian]
- Mustafawi, H. (1989). *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Quran*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [in Arabic]
- Raghib Isfahani, H. b. M. (2001). *Al-Mufradat Alfaz al-Quran*. Beirut: Dar al-Shamiyah. [in Arabic]
- Ri-Shahri, M. (2019). *Mizan al-Hikmah*. Qom: Dar al-Hadith. [in Persian]
- Sa'd al-Din, I. A. M. (2003). *Al-Akhlaq fi al-Islam (Al-Nazariyah wa al-Tatbiq)*. Riyadh: Maktabat al-Rushd. [in Arabic]
- Sadur al-Din Shirazi, M. b. I. (1987). *Sharh Usul al-Kafi*. Tehran: Research Institute of Humanities. [in Persian]
- Sharif Radhi, M. b. H. (2000). *Nahj al-Balagha* (Trans. M. Dashti). Qom: Mashhor. [in Persian]
- Shoja'i, M. S. (2006). *Didgah-haye Ravanshenasi-ye Hazrat-e Ayatollah Musib Yazdi*. Qom: Imam Khomeini Institute. [in Persian]
- Subhani, J. (2004). *Manshur-e Javid*. Qom: Imam Sadiq Foundation. [in Persian]
- Tabarsi, A. b. H. F. (1991). *Makarim al-Akhlaq*. Qom: Sharif al-Radhi. [in Persian]
- Tabatabai, M. H. (1996). *Sunan al-Nabi*. Tehran: Daftar Nashr-e Islami. [in Persian]
- Tamimi Amidi, A. W. b. M. (1989). *Gharar al-Hukm*. Qom: Dar al-Kitab al-Islami. [in Arabic]

## بررسی کارکردهای احادیث در اخلاق عملی

علی بلوردی<sup>۱</sup> محمدتقی سبحانی‌نیا<sup>۲</sup>

<sup>۱</sup> دکتری مدرسی معارف، دانشکده علوم اسلامی، دانشگاه قرآن و حدیث، تهران، ایران (نویسنده مسئول). [alibalvardi@outlook.com](mailto:alibalvardi@outlook.com)  
<sup>۲</sup> دانشیار گروه مدرسی اخلاق اسلامی، دانشکده علوم اسلامی، دانشگاه قرآن و حدیث قم، ایران. [sobhaninia.m@qhu.ac.ir](mailto:sobhaninia.m@qhu.ac.ir)

### چکیده

با وجود نقش محوری و جایگاه اساسی احادیث در تدوین و تبیین آموزه‌های اخلاقی در جهان اسلام، یک خلأ علمی در بررسی جامع و تحلیلی نقش نظام‌مند و کارکردی این منابع در عرصه اخلاق عملی و کاربردی مشاهده می‌شود؛ هدف این پژوهش، دقیقاً رفع این کاستی علمی از راه بررسی کارکردهای عملی احادیث در ساختار نظام اخلاق اسلامی است. این پژوهش با اتکا به روش تحلیلی-توصیفی و مطالعات گسترده کتابخانه‌ای نشان می‌دهد که احادیث در بُعد عملی، نه تنها منبعی برای الهام‌گیری بلکه دارای کارکردهایی در تحقق رفتار و زیست اخلاقی هستند. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که احادیث، انگیزه‌ها و ارزش‌های اعمال اخلاقی را تبیین و الگوهای عملی (اسوه‌ها) را معرفی می‌کنند. آنها با ارائه ضمانت اجرایی (پاداش و کیفر) و روش‌های تربیت اخلاقی، پایبندی به اخلاق را ممکن می‌سازند. این پژوهش با ارائه تصویری از کارکردهای احادیث، ابزاری کارآمد برای فهم عمیق‌تر اخلاق اسلامی به شمار می‌رود.

**کلیدواژه‌ها:** احادیث اخلاقی، اخلاق عملی، ارزش‌های اخلاقی، الگوهای اخلاقی.

استناد به این مقاله: بلوردی، علی؛ سبحانی‌نیا، محمدتقی (۱۴۰۵). بررسی کارکردهای احادیث در اخلاق عملی. *مطالعات میان‌رشته‌ای اخلاق*، ۲(۱۱).

ص ۱۶۷-۱۹۰. <https://doi.org/10.48308/jiethics.2026.242298.1036>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۴؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۷/۱۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۵؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۲۰

[jiethics.sbu.ac.ir](http://jiethics.sbu.ac.ir)

نوع مقاله: پژوهشی



### بیان مسئله

بخش قابل توجهی از متون و حیانی اسلام از جمله قرآن و حدیث به موضوع اخلاق اختصاص یافته است. حدیث پس از قرآن، مهم‌ترین منبع در علوم اسلامی به شمار می‌رود؛ به‌نحوی که معارف دینی و علوم گوناگون اسلامی از جمله اخلاق، سر در آبشخور زلال حدیث دارند و همه آنها میوه‌های شیرین این شجره طیبه هستند. این امر نشان‌دهنده جایگاه محوری اخلاق در اندیشه اسلامی است؛ به‌گونه‌ای که برخی پژوهشگران معتقدند حجم آیات اخلاقی از آیات احکام بیشتر است و بخش بزرگی از کتب روایی مانند میزان الحکمه به این موضوع اختصاص دارد (ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج ۱: ۵).

با وجود گستردگی منابع و اهمیت موضوع، چالش اصلی در حوزه پژوهش‌های اخلاقی - حدیثی، فقدان بررسی کارکردهای احادیث در ساحت عملی است. پژوهش‌های پیشین، علی‌رغم بنیان‌گذاری جایگاه حدیث، عمدتاً در سطوح مقدماتی متوقف مانده و نتوانسته‌اند ابعاد کامل و کاربردی احادیث را در ساخت یک رویکرد اخلاقی کامل تبیین کنند. این نواقص در سه محور عمده قابل‌شناسایی است: الف) توقف در سطح اثبات: غالب پژوهش‌ها صرفاً به اثبات اعتبار و ضرورت وجود حدیث در اخلاق بسنده کرده‌اند و به پرسش «چگونه می‌توان از حدیث برای ساخت نظام اخلاقی استفاده کرد؟» پاسخ عینی نداده‌اند (شریفی، ۱۳۹۱: ۲۵)؛ ب) محدودیت دامنه: بخش بزرگی از تحقیقات، محصور در گردآوری و شرح متون یا تمرکز بر حوزه‌های کاربردی جزئی بوده‌اند و فاقد یک چارچوب کلان‌نگر برای تجمع این کارکردهای پراکنده در یک سیستم نظری منسجم هستند (کلاهدوز، ۱۳۹۴: ۱۰)؛ ج) غفلت از کارکرد بالفعل: هرچند مبانی روش استنباط اخلاقی تبیین شده است، اما پژوهش‌ها کمتر به بررسی محتوایی و نظام‌مند کارکردهای بالفعل حدیث در تولید دانش نظری و هدایت زیست عملی پرداخته‌اند (همدانی، ۱۴۰۳: ۳۲).

این فقدان رویکرد، نه تنها موجب شده تا ظرفیت‌های احادیث برای یک رویکرد اخلاقی به‌خوبی شناخته نشود، بلکه سبب شده است که منابع دینی در مواجهه با چالش‌های اخلاقی نوظهور فاقد یک چارچوب منسجم و عملیاتی برای ارائه راه‌حل به نظر برسند.

بر این اساس پژوهش حاضر به‌صورت متمرکز درصدد پر کردن خلأ تحلیل کارکردهاست و به دنبال تقویت و تکمیل پژوهش‌های پیشین می‌باشد؛ بنابراین پرسش اصلی این پژوهش بدین‌گونه مطرح می‌شود: «احادیث چه کارکردی در اخلاق عملی دارند؟». فرضیه پی‌گرفته‌شده این است احادیث به اخلاق عملی این خدمت را می‌کنند که به تبیین رفتارهای اخلاقی و زیست اخلاقی می‌پردازند؛ این کارکردها در قالب مواردی همچون ایجاد انگیزش و ارزش اعمال اخلاقی، ارائه الگو و اسوه‌های رفتاری، تأمین ضمانت اجرایی، معرفی راهکارهای تربیت اخلاقی و ارائه کاربردها و راه‌حل‌های اخلاقی برای مسائل نوظهور تبلور می‌یابد.

ضرورت این پژوهش نه از کلیات اخلاق یا حدیث، بلکه از تحلیل انتقادی ادبیات تحقیق موجود و خلأ نظام‌مندی در فهم کارکردها استخراج می‌شود. اگرچه مطالعات پیشین ارزشمند هستند، ولی در سطوحی متوقف شده‌اند که مانع از بهره‌برداری کامل از ظرفیت‌های نظری و عملی احادیث می‌شود. مهم‌ترین خلأهای مشاهده‌شده عبارتند از: توقف در سطح توجیهی و اثباتی (ر.ک: شعبان‌پور، ۱۳۹۱: ۳۰) که در آن آثار صرفاً بر اعتبار حدیث در اخلاق تمرکز کرده و از تحلیل نظام‌مند مکانیسم‌های کارکردی آن غافل مانده‌اند. این پژوهش با عبور از مرحله اثبات جایگاه بر پاسخ به این سؤال محوری تمرکز می‌کند که «چگونه می‌توان از حدیث برای ساخت یک رویکرد اخلاقی در حوزه کارکردهای عملی استفاده کرد؟» و به تحلیل عینی این کارکردها می‌پردازد. خلأ دیگر، تقلیل کارکرد به توصیف و گردآوری در آثار تخصصی است (ر.ک: تبریزی‌زاده اصفهانی، ۱۳۹۳)؛ این آثار فاقد یک چارچوب کلان‌نگر و جامع هستند که نشان دهد چگونه کارکردهای متنوع احادیث (رفتاری و کاربردی) در هم‌افزایی با یکدیگر به تدوین یک رویکرد کامل می‌انجامند. ضرورت پژوهش حاضر در ایجاد حلقه اتصال بین تئوری‌های روش‌شناسی و تحلیل محتوایی است؛ یعنی با ارائه یک نمونه عملی و کاربردی، به‌صورت عینی نشان می‌دهد که چگونه می‌توان از احادیث برای فهم مبانی، ارائه راه‌حل برای چالش‌های اخلاقی معاصر بهره گرفت و کارکردهای بالفعل آنها را برای تدوین یک رویکرد اخلاقی استخراج کرد.

پیشینه این پژوهش در سه حوزه، مطالعات در زمینه جایگاه و اعتبار حدیث در اخلاق، مطالعات در زمینه رویکردهای تخصصی و اخلاق کاربردی و مطالعات با تمرکز بر مبانی و روش استنباط اخلاقی بررسی می‌شود.

**الف) مطالعات در زمینه جایگاه و اعتبار حدیث در اخلاق:** بخش قابل توجهی از پژوهش‌ها بر اثبات اعتبار و ضرورت حدیث در علم اخلاق متمرکز بوده‌اند؛ همچون مقاله «جایگاه حدیث در علم اخلاق» اثر محمد شعبان‌پور (۱۳۹۱) که بر اثبات اعتبار حدیث در حوزه اخلاق تمرکز دارد و نتیجه می‌گیرد اخلاق در دو مقام ثبوت (تعریف مفاهیم) و اثبات (تصدیق گزاره‌ها) نیازمند حدیث است. مقاله «جایگاه حدیث و کارکردهای آن در اخلاق اسلامی» از عنایت‌الله شریفی (۱۳۹۱) نیز بر استقلال فقه و اخلاق تأکید دارد و کارکردهای حدیث در تبیین مفاهیم ارزشی را استنباط می‌کند.

**نقد و وجه تمایز:** این مجموعه آثار، یک بنیان نظری محکم برای پژوهش حاضر فراهم می‌کنند و پاسخگوی این پرسش هستند که «چرا باید به حدیث رجوع کرد؟»؛ با این حال نقطه ضعف عمده آنها، محدود شدن به اثبات جایگاه است. این آثار به‌صورت جامع وارد تحلیل کارکردهای احادیث نشده‌اند و صرفاً به‌صورت کلی بر تأثیرگذاری حدیث اشاره دارند.

**ب) مطالعات در زمینه رویکردهای تخصصی و اخلاق کاربردی:** برخی پژوهش‌ها به‌صورت تخصصی بر ابعاد خاصی از اخلاق یا حوزه‌های کاربردی متمرکز شده‌اند؛ همچون پایان‌نامه «رابطه میان مفاهیم

اخلاقی براساس آموزه‌های علوی» اثر زهره کلاهدوزان (۱۳۹۴) که بر یافتن چگونگی ارتباط و نظم میان مفاهیم اخلاقی از نگاه امیرالمؤمنین (ع) در معارف علوی تمرکز دارد. پایان‌نامه «تحلیل مفاهیم اخلاقی کاربردی در حوزه خانواده» از حوریه نیکونام طوسی (۱۴۰۲) نیز به بررسی نقش اخلاق در تحکیم بنیان خانواده با مطالعه کتاب جامع السعادات می‌پردازد.

**نقد و وجه تمایز:** نقطه قوت این آثار در عمق تحلیل در یک حوزه محدود است، اما نقطه ضعف آنها محدودیت دامنه تحقیق می‌باشد؛ زیرا هر کدام تنها بر یک جنبه یا یک حوزه کاربردی خاص متمرکز شده‌اند و فاقد یک چارچوب کلان و فراگیر برای تبیین همه کارکردهای حدیث در ساخت یک نظام اخلاقی هستند. پژوهش حاضر با رویکردی جامع به دنبال آن است که این قطعات پراکنده (جنبه‌های نظری، الگوهای رفتاری، کاربردی و...) را در کنار هم قرار دهد و نمایان سازد که چگونه کارکردهای مختلف احادیث (عملی) در خدمت یک هدف واحد، یعنی تبیین یک رویکرد اخلاقی کامل قرار می‌گیرند.

**ج) مطالعات با تمرکز بر مبانی و روش استنباط اخلاقی:** برخی دیگر از آثار بر مباحث مبانی و روش استنباط احکام اخلاقی تمرکز کرده‌اند؛ از آن جمله رساله «چگونگی استنباط احکام فقهی از آیات اخلاقی در روایات» از فاطمه سروری (۱۳۹۶) است که این اثر به ارتباط تنگاتنگ بین فقه و اخلاق و روش‌های استنباط احکام فقهی از آیات و روایات با مضمون اخلاقی می‌پردازد. کتاب دین در ترازی / اخلاق اثر ابوالقاسم فنایی (۱۳۸۴) نیز به بررسی نسبت دین و اخلاق می‌پردازد و خدمات ارزشمند دین به اخلاق مانند اراده الگو، تقویت انگیزه‌ها و مهار خودمحوری را بررسی می‌کند.

**نقد و وجه تمایز:** این آثار دارای ارزش بسیار بالا در آموزش روش‌شناسی و تبیین مبانی نظری هستند؛ با این حال هدف آنها روش‌پردازی است، نه تحلیل محتوایی و نظام‌مند کارکردهای بالفعل حدیث در اخلاق. درحقیقت پژوهش حاضر یک نمونه عملی و کاربردی از روش‌شناسی‌های تبیین‌شده در این منابع است؛ بدین معنا که با استفاده از آن مبانی روشی به صورت عینی به تحلیل و استخراج کارکردهای حدیث برای تدوین یک نظام اخلاقی می‌پردازد.

**نوآوری پژوهش:** چنان‌که در بخش پیشینه پژوهش اشاره شد، مطالعات پیشین در حوزه نقش احادیث در اخلاق به برخی جوانب این موضوع پرداخته‌اند؛ با این حال چنین مطالعاتی به طور کامل به همه ابعاد و کارکردهای احادیث در شکل‌دهی و تعمیق مباحث اخلاقی نپرداخته‌اند. درنتیجه خلأهای مهمی در این حوزه وجود دارد که پژوهش حاضر درصدد پر کردن آنهاست.

**کارکردهای احادیث در اخلاق عملی:** در تبیین نسبت میان حدیث و اخلاق، نخست باید میان «اخلاق نظری» که متکفل بررسی مبانی، اصول کلی و مباحث انتزاعی است (محموظی، ۱۳۸۸، ج: ۱؛ ۴۹) و «اخلاق عملی» که به بررسی مستقیم رفتارهای ارادی و ارائه دستورالعمل‌های عینی برای زیست

اخلاقی می‌پردازد، تفکیک قائل شد (سعدالدین، ۱۴۲۴ق، ج: ۱، ۳۸). مراد از کارکردهای احادیث در این پژوهش، فراتر از نقش «اثباتی» (صرفاً منبعی برای استخراج گزاره‌های اخلاقی) است؛ بلکه توجه بر کارکردهای «ثبوتی» و عملیاتی می‌باشد که حدیث در تحقق خارجی عمل اخلاقی ایفا می‌کند؛ به عبارت دیگر احادیث در اخلاق عملی، نه تنها در مقام «تشخیص» (به‌ویژه در هنگام نزاحمات اخلاقی و بن‌بست‌های رفتاری) راهگشا هستند، بلکه از طریق سازوکارهای «انگیزش و ارزش‌ها»، «بشارت‌ها» و «الگوهای اخلاقی»، فاعل اخلاقی را از ساحت معرفت به ساحت عمل سوق می‌دهند؛ بنابراین در پژوهش حاضر منظور از کارکرد، نقش محرک و جهت‌دهنده‌ای است که روایات در فرایند تبدیل «دانستن» به «انجام دادن» ایفا می‌کنند.

## ۱. انگیزش‌های اخلاقی

نخستین کارکرد عملی احادیث در اخلاق اسلامی ایجاد انگیزه برای انجام عمل اخلاقی است.

### ۱-۱. مفهوم و انواع انگیزه

انگیزه برگرفته از واژه انگلیسی «Motive» به عاملی گفته می‌شود که فرد را به انجام کاری وادار می‌کند یا او را به سمت انجام یا ترک آن کار سوق می‌دهد. انگیزه مرجعی دارد که یک فاعل مختار برای انجام عملی خاص دارد؛ با این توضیح: «زمانی که عمل اخلاقی را از روی قصد و اراده انجام می‌دهد، ما فرض می‌کنیم که او برای کارش انتخابی دارد؛ یعنی منظور و مقاصدی را در ذهن دارد که می‌توانم آنها را به‌روشنی بیان کنم». پس مفهومی در پاسخ به این پرسش که چگونه می‌توانیم عمل کنیم، انسان را تفسیر کند؛ به عبارت دیگر انگیزه برابر با هر دلیلی است که برای انجام یک عمل ارادی در نظر گرفته می‌شود (مک ناوتن، ۱۳۸۰: ۴۶).

روان‌شناسی نشان می‌دهد که رفتار انسان تحت تأثیر عوامل پیچیده درونی و بیرونی شکل می‌گیرد؛ این عوامل شامل محرک‌های فیزیولوژیکی، فرهنگی، اجتماعی و دینی هستند که همگی در تعیین جهت و شدت رفتار هدفمند نقش دارند. تحقیقات میدانی در حوزه رفتار اخلاقی نشان می‌دهد که سه انگیزه اصلی بروز رفتارهای اخلاقی را هدایت می‌کنند: انگیزه اول مبتنی بر منفعت شخصی است که در آن افراد برای حفظ موقعیت اجتماعی و اجتناب از پیامدهای منفی، هنجارهای اخلاقی را رعایت می‌کنند؛ انگیزه دوم احترام به قانون است که در آن فرد بدون توجیه عقلانی، صرفاً به دلیل پرورش یافتن در چارچوب احترام به قانون، دستورات اخلاقی را پیروی می‌کند و انگیزه سوم نیز دگرخواهی است که از احساسات اصیلی مانند همدلی، ترحم و عشق به همنوع نشئت می‌گیرد (Patrick, 1972: 151).

### ۲-۱. انگیزه‌های اخلاقی در احادیث

پژوهش درباره انگیزه از نظر دین اهمیت دوچندان دارد؛ زیرا هم خود انگیزه در دین به‌عنوان عاملی مهم

در شکل دهی رفتار مطرح است و هم باورهای دینی نقشی تحریک کننده در انجام اعمال اخلاقی ایفا می کنند؛ از این رو در تبیین دینی انگیزش اخلاقی دو نکته اساسی مورد توجه قرار می گیرد:

اولاً انگیزه عمل نه تنها در تحقق اعمال مهم است، بلکه نقش عمده ای در ارزش گذاری آنها دارد. از دیدگاه دینی، معیار ارزش گذاری رفتار چیزی جز انگیزه انجام عمل نیست. در منابع روایی، احادیث ناظر بر انگیزه عمل در فضائل اخلاقی مانند حُسْن خُلُق و تواضع آمده است، امام باقر (ع) در این باره می فرماید:

إِنَّ أَكْمَلَ الْمُؤْمِنِينَ إِيْمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا؛ کامل ترین مؤمنان از نظر ایمان، خوش اخلاق ترین آنهاست (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۹۹).

این حدیث انگیزه ای قوی برای بهبود اخلاق ایجاد می کند؛ زیرا انگیزه کمال ایمان را در گرو خوش اخلاقی می داند. یا امام صادق (ع) می فرماید:

صِلَةُ الْأَرْحَامِ تُزَكِّي الْأَعْمَالَ، وَ تُثَمِّنِي الْأَمْوَالَ، وَ تَدْفَعُ الْبُلُوَى، وَ تُسَيِّرُ الْحِسَابَ، وَ تُنْشِئُ فِي الْأَجْلِ؛ صله رحم اعمال را پاک می کند و اموال را رشد و نمو می دهد و بلا را دفع و حساب را آسان و أجل را به تأخیر می اندازد (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۱۵۰).

این روایت انگیزه صله رحم را در میان مؤمنان به عنوان یک عمل اخلاقی افزایش می دهد که در این باره منابع روایی ما مملو از چنین احادیث انگیزه سازی است. در منابع روایی نیز احادیث ناظر بر ارزش گذاری عمل آمده است؛ چنان که حضرت علی (ع) می فرماید:

الْعَمَلُ كُلُّهُ هَبَاءٌ إِلَّا مَا أُخْلِصَ فِيهِ؛ اعمال همه بر باد است، مگر آنچه از روی اخلاص باشد (آمدی، ۱۳۶۸، ج ۱: ۷۵).

یا ایشان می فرماید:

بِالْإِخْلَاصِ تُرْفَعُ الْأَعْمَالُ؛ با وجود اخلاص است که اعمال [به درگاه خدا] بالا می رود (لثی واسطی، ۱۳۷۶، ج ۱: ۷۶).

این احادیث به روشنی نشان می دهند که اخلاص، روح عمل و شرط اساسی ارزش گذاری اعمال و قبولی آن نزد خداوند است؛ همچنین بدون اخلاص، حتی اعمال بزرگ ظاهری، وزن و ارزشی ندارند و با اخلاص، حتی کوچک ترین اعمال، بزرگ و پایدار می شوند.

ثانیاً از دیدگاه دین، اگرچه انگیزه امری درونی و با خاستگاهی نفسانی است، اما جهت گیری کاملاً بیرونی دارد؛ یعنی در بیان های دینی، انگیزه هایی که رفتار را شکل می دهند، اهدافی هستند که فرد هنگام انجام فعل آنها را در نظر می گیرد. این اهداف می توانند لذت های زودگذر مادی و دنیوی و یا امور معنوی والاتری همچون تقرب به خداوند و کسب پاداش های اخروی باشند (مصباح یزدی، ۱۳۹۱: ۱۱۳).

برای انگیزه‌های دینی می‌توان انواع گوناگونی برشمرد. در اینجا انواع انگیزه‌های دینی افراد بر مبنای تقسیم‌بندی در بیان امام صادق (ع) بررسی می‌شود. ایشان درباره انگیزه‌های رفتار دینی می‌فرماید:

إِنَّ النَّاسَ يَعْْبُدُونَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى ثَلَاثَةِ أَوْجِهٍ: فَطَبَقَةٌ يَعْْبُدُونَهُ رَغْبَةً فِي ثَوَابِهِ فِتْلِكَ عِبَادَةُ الْحَرَصَاءِ وَ هُوَ الطَّمَعُ، وَ آخَرُونَ يَعْْبُدُونَهُ زُهْبَةً مِّنَ النَّارِ فِتْلِكَ عِبَادَةُ الْعَبِيدِ وَ هِيَ الرَّهْبَةُ، وَلَكِنِّي أَعْبُدُهُ حُبًّا لَهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِتْلِكَ عِبَادَةُ الْكَرَامِ؛ مردم خدا را به سه گونه عبادت می‌کنند: گروهی او را برای رسیدن به ثوابش می‌پرستند؛ این عبادت آزمندان و از روی طمع است. گروهی دیگر او را از ترس آتش می‌پرستند؛ این عبادت بردگان و از روی ترس است، اما من او را به سبب دوستی و عشق به او می‌پرستم و این عبادت بزرگواران است (ابن بابویه، ۱۳۷۴، ج: ۱، ۱۸۸).

براساس این روایت انگیزه‌ها به سه نوع تقسیم می‌شوند:

**الف) انگیزه طمع به پاداش‌های اخروی:** «فَطَبَقَةٌ يَعْْبُدُونَهُ رَغْبَةً فِي ثَوَابِهِ فِتْلِكَ عِبَادَةُ الْحَرَصَاءِ وَ هُوَ الطَّمَعُ»؛ برخی از افراد متدین احکام و الگوهای اخلاقی را اجرا می‌کنند تا به پاداش‌ها و ثواب‌های وعده داده شده در قیامت دست یابند، مانند ورود به بهشت یا کسب اجر بی‌پایان برای نیکوکاران و راستگویان. این افراد با در نظر گرفتن وعده‌های الهی، رفتارهای شایسته را برای نیل به این اهداف در پیش می‌گیرند (ابن بابویه، ۱۳۷۴، ج: ۱، ۱۸۸).

**ب) انگیزه ترس از کیفرهای اخروی:** «وَ آخَرُونَ يَعْْبُدُونَهُ زُهْبَةً مِّنَ النَّارِ فِتْلِكَ عِبَادَةُ الْعَبِيدِ وَ هِيَ الرَّهْبَةُ»؛ دسته دیگری از انگیزه‌های دینی، بازدارندگی‌های مبتنی بر ترس است. افراد برای رهایی از عذاب و کیفرهای الهی به انجام اعمال درست و شایسته تشویق می‌شوند. منابع دینی به شدت بر این بازدارندگی‌ها تأکید دارند؛ مانند جزای جهنم برای قاتلان بی‌گناه یا کسانی که گناهان کبیره انجام می‌دهند. این تهدیدها افراد را وادار به داشتن رفتار اخلاقی و پایبندی به دستورات شرعی می‌کند (ابن بابویه، ۱۳۷۴، ج: ۱، ۱۸۸).

اگرچه این دو انگیزه «عبادت تجار» و «عبادت عبید» در زمره انگیزه‌های دینی و شرعی قرار می‌گیرند، اما در تبیین دقیق‌تر ریشه در «حُبِّ نَفْس» دارند؛ در واقع در این دو مرتبه، فاعل اخلاقی همچنان در حصار سود و زیان شخصی محصور است. او یا برای تأمین کمال و راحتی نفس خود به سوی ثواب می‌رود و یا برای محافظت از خویش در برابر آسیب از عقاب می‌گریزد؛ بنابراین در این سطح، خداوند به عنوان غایت بالذات نگریسته نمی‌شود، بلکه ابزاری برای تأمین مصالح نفسانی (هرچند از نوع اخروی) است.

**ج) انگیزه مبتنی بر عشق و محبت به خداوند:** «وَلَكِنِّي أَعْبُدُهُ حُبًّا لَهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِتْلِكَ عِبَادَةُ الْكَرَامِ»؛ سومین نوع انگیزه دینی از جنس محبت و عشق به ذات الهی است. در این حالت، افراد نه برای پاداش و نه از ترس عذاب، بلکه به سبب عشق و محبت به ذات الهی او را عبادت می‌کنند (ابن بابویه، ۱۳۷۴، ج: ۱، ۱۸۸). در حدیث دیگری از پیامبر اکرم (ص) آمده است: عَلَامَةُ حُبِّ اللَّهِ حُبُّ طَاعَةِ اللَّهِ، وَقِيلَ حُبُّ ذِكْرِ

اللّه؛ نشانه محبت به خدا دوست داشتن طاعت (و اطاعت پذیری) از اوست و در روایتی دوست داشتن ذکر خداست (بیهقی، ۱۴۲۱ق، ج: ۱، ۳۷۰).

هرگاه فردی به راستی خدا را دوست بدارد، این محبت به طور طبیعی او را به سمت اطاعت و ذکر سوق می دهد؛ به بیان دیگر مؤمن نه از روی ترس یا تکلیف صرف، بلکه از سر شوق و محبت، فرمان خدا را پیروی می کند و همواره به یاد اوست.

## ۲. تبیین ارزش های عمل اخلاقی

دومین کارکرد احادیث در حوزه اخلاق، بیان کردن ارزش های عمل اخلاقی است؛ اگرچه بیان ارزش ها اعمال در بدو امر ماهیتی معرفتی دارد، اما از آنجا که در نظام اخلاق دینی «معرفت» علت فاعلی و محرک «اراده» برای تحقق عمل است، این تبیین را می توان در زمره کارکردهای عملیاتی به شمار آورد؛ به عبارت دیگر احادیث با تبیین ارزش های وجودی افعال (مانند پیوند فعل با قرب الهی)، خلأ انگیزی فاعل را پر می کنند و با تبدیل «دانش» به «باور»، زمینه ساز تحقق عینی عمل اخلاقی در خارج می شوند و تبیین ارزش ها در اینجا نه یک توصیف صرف، بلکه بخشی از فرایند تولید عمل است. پس تبیین این ارزش ها از سوی احادیث معصومان (ع)، مستقیماً در خدمت جهت دهی به رفتار عملی مکلف قرار می گیرد (ر.ک: مصباح یزدی، ۱۳۹۰: ۱۵۲-۱۵۵).

## ۲-۱. ارزش های اخلاقی

واژه «ارزش» در حوزه های علمی گوناگونی به کار می رود. ارزش به معنای قدر، برانندگی، استحقاق و قیمت به کار می رود (معین، ۱۳۶۰، ج: ۱، ۱۹۹). این واژه برای امور مطلوب استفاده می شود؛ برای مثال آنچه از نظر اقتصادی مطلوب باشد، ارزش اقتصادی؛ آنچه از نظر سیاسی مطلوب باشد، ارزش سیاسی و آنچه از نظر اخلاقی مطلوب باشد، ارزش اخلاقی نامیده می شود (مصباح یزدی، ۱۳۸۵: ۵۳).

معیار ارزش اخلاقی در اعمال، میزان تأثیرگذاری آن عمل بر کمال مطلوب انسانی است؛ به عبارت دیگر ملاک کلی ارزش اخلاقی، مصلحت واقعی فرد و جامعه است. دیدگاه های موجود درباره معیار ارزش اخلاقی را می توان در یک تقسیم بندی کلی به سه دسته تقسیم کرد: الف) دیدگاه های نتیجه گرا: ارزش عمل را صرفاً براساس پیامدهای خارجی و مادی آن مانند لذت، سود یا رفاه می سنجند؛ ب) دیدگاه های وظیفه گرا: معیار را در خود فعل و انطباق آن با قوانین عقلی یا تکالیف محض می جویند، فارغ از آنکه چه نتیجه ای حاصل شود (پاکپور و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۵) و ج) دیدگاه های غایت گرا (کمال گرا): این دیدگاه که با آموزه های وحیانی سازگار است، ارزش عمل را براساس تأثیر آن در کمال فاعل و رسیدن به غایت نهایی وجود (قرب الهی) تبیین می کند؛ در این رویکرد، مصلحت واقعی انسان (کمال) ملاک اصلی است و از آنجا که این مصلحت در پیوند با اراده الهی تعریف

می‌شود، از نتیجه‌گرایی مادی و وظیفه‌گرایی صرف متمایز خواهد شد (ر.ک: مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۳۴۳-۳۴۵).

## ۲-۲. معیار ارزش‌های اخلاقی در احادیث

ارزش‌های اخلاقی در کمال نهایی انسان خلاصه می‌شود که این کمال به وسیله تقرب به خداوند متعال فعلیت می‌یابد. کمال به معنای کامل شدن اجزا (برای ذات) و تکمیل محاسن (برای صفت) است؛ به بیان دیگر کمال چیزی است که با آن، هر شیئی به نهایت خود می‌رسد (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۰: ۱۱۲). کمال به این معناست که در ساختمان وجودی، انسان در بُعدی بی‌نهایت قرار گرفته که او می‌تواند با گام برداشتن در راه خدا به اعلی «علیین» برسد (شجاعی، ۱۳۸۵: ۱۳۴). کمال در دیدگاه‌های گوناگون تعریف‌های متفاوتی شده است؛ برخی معتقدند کمال انسان در برخورداری از هر چه بیشتر از لذایذ مادی است؛ عده‌ای کمال انسان را در برخورداری از معنویت و روحانیت می‌دانند که از راه ریاضت، مبارزه با هوای نفس و دوری از لذت‌های مادی به دست می‌آورد (ر.ک: تهبانوی، ۱۳۹۳)؛ برخی معتقدند کمال انسان در علاقه‌اش به علم، اخلاق نیکو، هنر و زیبایی، همه نشان‌دهنده عشق ذاتی او به کمال مطلق است، اما کمالات مادی هرگز نمی‌توانند این عطش درونی را سیراب کنند؛ زیرا انسان همواره به دنبال مرتبه‌ای بالاتر است. درنهایت او درمی‌یابد که کمال حقیقی و اخلاقی در گرو تلاش‌های درونی مانند تفکر، مراقبت، ریاضت و سیر و سلوک است تا به مرحله‌ای از شهود و یقین دست یابد که پاک، بی‌شبهه و فراتر از ادراک حسی باشد (سبحانی، ۱۳۸۳، ج ۳: ۵۴).

از دیدگاه احادیث، کمال انسان در تقرب به خداوند است. تقرب به معنای نزدیک شدن به خداست؛ یعنی بنده با انجام اعمال صالح به خداوند نزدیک می‌شود. نزدیکی به خدا در اینجا بهره‌مندی از رحمت و اسعه الهی است و نه قرب مکانی یا زمانی؛ زیرا این گونه قرب‌ها تنها در مورد موجودات جسمانی معنا می‌یابد. همچنین این مفهوم صرفاً یک اعتبار قراردادی نیست، بلکه ریشه‌ای تکوینی دارد. آنچه از متون دینی و تحلیل‌های فلسفی - عقلی استنباط می‌شود این است که جان آدمی با انجام کردار خاصی، پیوندی وجودی و مستحکم‌تر با حضرت حق می‌یابد (مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۳۴۳-۳۴۵).

امام کاظم (ع) می‌فرماید:

أَفْضَلُ مَا يَتَقَرَّبُ بِهِ الْعَبْدُ إِلَى اللَّهِ بَعْدَ الْمَعْرِفَةِ بِهِ الصَّلَاةُ وَ بِرُّ الْوَالِدَيْنِ وَ تَرْكُ الْحَسَدِ  
وَالْعُجْبِ وَالْفَخْرِ؛ پس از خداشناسی، برترین کاری که بنده به وسیله آن به خداوند نزدیک می‌شود، نماز، نیکی به پدر و مادر و ترک حسد، خودپسندی و فخر فروشی است (ابن شعبه، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۸۳).

در حدیثی دیگر از حضرت علی (ع) درباره تقرب به خداوند و راه رسیدن به کمال نهایی (معیار اصلی

ارزش‌های اخلاقی) آمده است: اَنْ أَفْضَلَ مَا تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى الْإِيمَانُ بِهِ وَبِرَسُولِهِ وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِهِ فَإِنَّهُ ذِرْوَةُ الْإِسْلَامِ وَكَلِمَةُ الْإِخْلَاصِ فَإِنَّهَا الْفِطْرَةُ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ فَإِنَّهَا الْمِلَّةُ وَإِيَاءَ الزَّكَاةَ فَإِنَّهَا فَرِيضَةٌ وَاجِبَةٌ وَصَوْمَ شَهْرِ رَمَضَانَ فَإِنَّهُ جَنَّةٌ مِنَ الْعِقَابِ وَحُجَّ الْبَيْتِ وَإِعْتِمَارَهُ فَانْهَمَا يُنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَبِرَحْصَانِ الذَّنْبِ وَصِلَةَ الرَّحِمِ فَإِنَّهَا مَثْرَاءٌ فِي الْمَالِ وَنَسَاءَةٌ فِي الْأَجْلِ وَصَدَقَةُ السَّرِّ فَإِنَّهَا تُكْفِرُ الْخَطِيئَةَ وَصَدَقَةُ الْعَلَانِيَةِ فَإِنَّهَا تَدْفَعُ مِثَّةَ السَّوْءِ وَصَنَائِعُ الْمَعْرُوفِ فَإِنَّهَا تُقِي مَصَارِعَ الْهَوَانِ؛ بهترین چیزی که به وسیله آن می‌توان به خدا نزدیک شد، ایمان به خدا و پیامبر او و جهاد در راه خداست که قله کوهسار اسلام می‌باشد و همچنین جمله اخلاص (لا اله الا الله) که همان فطرت توحید است و برپا داشتن نماز که آیین اسلام است و زکات که فریضه واجب است و روزه ماه رمضان که سپری می‌باشد در برابر گناه و کیفرهای الهی، و حج و عمره که فقر و پریشانی را دور می‌کند و گناهان را می‌شوید و صله رحم که ثروت را زیاد و عمر را طولانی می‌کند، انفاق‌های پنهانی که جبران گناهان می‌نماید و انفاق آشکار که مرگ‌های ناگوار و بد را دور می‌سازد و کارهای نیک که انسان را از سقوط نجات می‌دهد (شریف رضی، ۱۳۷۹: خطبه ۱۱۰).

بنابراین کمال نهایی انسان در احادیث، دستیابی به مقام قرب الهی است که با ایمان، شناخت خداوند، صله رحم، پرداخت زکات، صدقه و حج و آراسته شدن به فضائل اخلاقی و دوری از رذائل کسب می‌شود؛ در واقع تمام اعمال نیک از نظر احادیث به نوعی گام‌هایی در مسیر این قرب هستند. دستیابی به مقام قرب الهی است که با اطاعت از خدا و رسولش و دوست داشتن رسول خدا و اولوا الامر به دست می‌آید.

### ۳. الگو و اسوه‌سازی اخلاقی

سومین کارکرد عملی احادیث در اخلاق اسلامی، ارائه الگوهای مؤثر در تعلیم و تربیت اخلاقی است.

#### ۳-۱. مفهوم‌شناسی الگو

**الف) مفهوم‌شناسی الگو:** واژه «الگو» در لغت به معانی مدل، سرمشق، مقتدی، اسوه، نمونه و مثال آمده است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۳: ۳۲۴۸). در اصطلاح و در علوم مختلف، تعاریف متفاوتی برای آن ارائه شده است که اغلب به یکدیگر نزدیک هستند. «انسان الگو» به فردی گفته می‌شود که به سبب دارا بودن صفات و خصوصیات نیکو، شایسته تقلید و پیروی باشد. منظور از الگو گاهی می‌تواند یک شخص، یک روش یا به‌طور کلی یک نظام باشد که مصادیق گوناگونی دارد (ر.ک: مصباح یزدی، ۱۳۸۲: ۱۵).

**ب) اهمیت ارجاع به الگوهای اخلاقی:** پذیرش الگوگرایی پیامدها و مزایای بسیار مهمی دارد که یکی از برجسته‌ترین آنها، ضرورت مراجعه به روایات است. دلیل این امر آن است که روایات، امکان مشاهده عینی الگوها و شناخت دقیق زندگی آنها را برای ما آسان می‌سازند. این امر به ما این فهم را می‌بخشد که «برخی از افراد (الگوها) تحسین‌برانگیز و شایسته تقلید هستند و اگر همه مفاهیم در یک نظریه صوری

اخلاقی بر شخص مبتنی باشد، این امر تبیین می‌کند که چرا روایات و توصیفات درباره آن شخص به لحاظ اخلاقی دارای اهمیت می‌باشند». به عبارت دیگر درصد کمی از مردم به نظریه‌های اخلاقی اهمیت می‌دهند؛ درحالی‌که همه مردم داستان‌ها را دوست دارند. بسیاری از نکته‌بینی‌ها و ادراکات اخلاقی از دل داستان‌ها بیرون می‌آیند؛ درنتیجه روایات هستند که با کشف اوصاف ژرف یک شخص خوب می‌توانند مشخصه‌های اصلی ارزش را برای انسان آشکار سازند و معنای خوبی‌ها و فضائل را در خلال تجربه‌ها از راه ارجاع به شخص الگو و فضیلت‌مند شناسایی کنند (شهریاری و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۹-۵۰).

### ۲-۳. الگوهای متعالی در احادیث

**الف) پیامبر اکرم (ص) به عنوان الگوی اسوه حسنه:** در قرآن و حدیث، پیامبر اکرم (ص) به عنوان برترین الگو و سرمشق اخلاقی برای مؤمنان معرفی شده است. بحث الگوها و تأکید بر روش الگویی با محوریت زندگی و روش زندگی پیامبر به عنوان برجسته‌ترین الگوی تربیتی آغاز می‌شود. امام علی (ع) در بیان خود با اشاره به اهمیت این الگو، می‌فرماید:

وَلَقَدْ كَانَ فِي رَسُولِ اللَّهِ كَافٍ لَكَ فِي الْأُسْوَةِ؛ و پیروی کردن از رفتار رسول خدا برای تو

کافی است (شریف رضی، ۱۳۷۹: ۲۹۷).

امام علی (ع) مردم را به پیروی رفتاری از پیامبر اکرم (ص) تشویق و امر می‌فرماید و پیشگامان این راه را از محبوب‌ترین بندگان خدا می‌شمارد. این تشویق و اشاره به مقام الهی الگوگیرندگان از سنت نبوی، احتمالاً از آن روست که آنان با پیروی رفتاری خود، هدایت‌یافته‌تر و در مسیر قرب الهی پیشروتر هستند. این الگوگیری براساس توصیه امیر بیان، ابعاد گوناگونی دارد؛ نوع رفتار، حرکات، سکنتات و ارتباطات فردی و اجتماعی رسول خدا (ص) به عنوان کسی که هم جنبه بشری دارد و هم متصل به حقایق وحی است، بسیار اهمیت دارد.

امام علی (ع) در بیان عوامل مؤثر بر شخصیت خود، سیره نبوی را مهم‌ترین و رهنماترین الگو می‌داند و خود را نخستین شاگردی معرفی می‌کند که در الگوگیری از آن حضرت از همگان پیشی گرفته و در این روش تربیتی، موفق‌تر و به کامیابی دست یافته است. ایشان در خطبه قاصعه می‌فرماید:

وَلَقَدْ كُنْتُ أَتَّبِعُهُ أَتْبَاعُ الْفَصِيلِ الرَّامَةِ يَرْفَعُ لِي فِي كُلِّ يَوْمٍ مِنْ إِخْلَاقِهِ عِلْماً وَيَأْمُرُنِي بِالْإِقْتِدَاءِ بِهِ؛

من همواره از او پیروی می‌کردم، همچون بچه شتری که به دنبال مادرش می‌رود. هر روز

نکته‌ای از اخلاق نیک را برایم آشکار می‌ساخت و مرا به پیروی از آن حضرت فرمان می‌داد

(شریف رضی، ۱۳۷۹: ۱۴۶).

**ب) تشریح ساده‌زیستی پیامبر (ص) به عنوان یکی از الگو اخلاقی در احادیث:** احادیث نبوی به روشنی

ساده‌زیستی پیامبر اکرم (ص) را به‌عنوان یک الگوی اخلاقی برجسته ترسیم می‌کنند. نیایش خالصانه ایشان به درگاه الهی است که می‌فرماید:

اَللّٰهُمَّ اَحْيِنِيْ مِسْكِيْناً وَ اَمْتِنِيْ مِسْكِيْناً وَ اَحْشُرْنِيْ فِيْ زُمْرَةِ الْمَسْكِيْنِ؛ خدایا! مرا مسکین و فقیر، زنده نگاه دار، فقیر بمیران و در زمره فقیران محشور فرما (طبرسی، ۱۳۷۰: ۲۲۸)

این دعا نه صرفاً یک درخواست زبانی، بلکه تجلی عمیق سیره عملی آن حضرت در تمام ابعاد زندگی پر برکتشان می‌باشد. تواضع و دوری از تجملات دنیوی در تمام لحظات عمر شریف ایشان همچون خورشیدی تابان نمایان بود و هر بیننده‌ای را به تأمل در این خُلق عظیم وا می‌داشت. بنابراین می‌توان دریافت که روایات با ارائه نمونه‌های عینی، شناخت دقیق الگوها و فضائل اخلاقی را تسهیل می‌کنند و برخی از آموزش‌های اخلاقی از راه تقلید از این الگوها صورت می‌گیرد. تشبه به منش و عمل الگو مؤثرتر از توجه صرف به ارزش‌های انتزاعی است.

#### ۴. ضمانت اجرایی اخلاق

چهارمین کارکرد عملی احادیث در اخلاق اسلامی، ضمانت اجرایی اخلاق به‌وسیله احادیث است.

##### ۴-۱. ارائه وجوهی برای ضمانت‌های اجرایی اخلاق

دین اسلام تنها به بیان فضائل و رذائل اخلاقی بسنده نکرده، بلکه با ارائه ضمانت‌های اجرایی قوی در نهادینه کردن ارزش‌های اخلاقی در زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان تلاش دارد. احادیث نبوی و روایات ائمه معصومان به‌عنوان منبعی غنی از این ضمانت‌ها با تبیین پیامدهای دنیوی و به‌ویژه اخروی، رعایت یا عدم رعایت اصول اخلاقی، نقش مؤثری را در پابندی مؤمنان به این ارزش‌ها ایفا می‌کنند. در این نوشتار از مهم‌ترین و بارزترین فضائل اخلاقی، یعنی «حسن خلق»، به‌عنوان نمونه‌ای برجسته برای تبیین ضمانت‌های اجرایی فضائل اخلاقی به‌وسیله روایات ذکر و بررسی می‌شود. آموزه‌های اهل بیت عصمت و طهارت نیز سرشار از تأکید بر این خصلت پسندیده و بیان ضمانت‌های اجرایی آن در هر دو جهان دنیا و آخرت است.

##### ۴-۱-۱. ضمانت‌های دنیوی

الف) پاداش‌های دنیوی «حسن خلق» در احادیث: نخستین پاداش دنیوی «حسن خلق» وسعت رزق و روزی است. در احادیث معصومان آثار و برکات دنیوی فراوانی برای داشتن حسن خلق برشمرده شده است. امام جعفر صادق (ع) می‌فرماید:

حُسْنُ الْخُلُقِ يَرْبِدُ فِي الرِّزْقِ؛ اخلاق نیک موجب افزایش رزق و روزی انسان می‌شود (کوفی اهوازی، ۱۳۵۸، ج ۱: ۳۰)

بدان معنا که گشاده‌رویی و تعامل مثبت با دیگران، نه تنها موجب جلب محبت و احترام می‌شود، بلکه به نوعی درهای رحمت و برکت را به سوی فرد می‌گشاید. در کلامی دیگر، امام علی (ع) نیز با تعبیری ژرف‌تر می‌فرماید:

فِي سِعَةِ الْأَخْلَاقِ كُنُوزُ الْأَرْزَاقِ؛ در گستردگی اخلاق و حسن برخورد با مردم، گنجینه‌های رزق و رفاه نهفته است (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۱۰۰).

این تشبیه نشان می‌دهد که داشتن اخلاق نیکو، منشأ خیرات و برکات مادی فراوانی در زندگی است. **ب) مجازات‌های دنیوی «سوء خلق» در احادیث:** روایات اسلامی، به‌ویژه سخنان امام علی (ع) و امام رضا (ع) بر پیامدهای دنیوی بد اخلاقی تأکید دارند. امام علی (ع) می‌فرماید:

مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ مَلَأَ أَهْلُهُ؛ آن کس که بد اخلاق باشد، خانواده‌اش از او خسته و بیزار شوند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۸، ج ۵: ۳۲۸).

این امر به‌روشنی نشان می‌دهد که تأثیر منفی بد اخلاقی بر روابط خانوادگی و زندگی اجتماعی در این دنیاست. رفتارهای تند، بی‌ادبانه، پرخاشگرانه و بی‌احترامی فرد بدخلق، محیط خانه را برای اعضای خانواده‌اش ناخوشایند می‌کند و به ناراحتی، کدورت و حتی فروپاشی روابط خانوادگی می‌انجامد؛ همچنین در روایتی از امام رضا (ع)، ایشان به صراحت در پاسخ به درخواست حسین بشّار که پرسید: إِنَّ لِي ذَا قَرَابَةٍ قَدْ خَطَبَ إِلَيَّ وَ فِي خُلُقِهِ سُوءٌ فَقَالَ: لَا تُزَوِّجْهُ إِنْ كَانَ سَيِّئَ الْخُلُقِ؛ من خویشاوندی دارم که از دخترم خواستگاری کرده، اما بد اخلاق است. حضرت فرمود: «اگر بدخلق است، به او زن نده». حضرت از ازدواج با فرد بدخلق نهی می‌کند؛ زیرا بد اخلاقی به عنوان یک نقص جدی است که می‌تواند زندگی مشترک را به کام تلخی بکشاند. بدین ترتیب این روایات نشان می‌دهند بد اخلاقی در همین دنیا سبب بدبختی و شقاوت برای فرد و نزدیک‌ترین افراد زندگی او می‌شود و «بدبختی خانواده» و «عدم تشکیل زندگی مشترک موفق» آثار محسوس و دنیوی این صفت ناپسند هستند (طبرسی، ۱۳۷۰: ۲۰۳).

#### ۴-۱-۲. ضمانت‌های اخروی

**الف) پاداش‌های اخروی «حسن خلق» در احادیث:** ورود به بهشت و سعادت ابدی از ضمانت‌های اخروی است که در روایات اسلامی، پاداش‌های فراوانی را در آخرت برای نیکوکاران و خوش اخلاقان نوید می‌دهند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید:

أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ؛ نزدیک‌ترین شما به من از نظر جایگاه در قیامت نیکوترین شما از جهت اخلاق و بهترینتان نسبت به خانواده‌اش است (حر عاملی، ۱۳۷۲، ج ۱۲: ۱۵۳).

این فرمایش نشان‌دهنده جایگاه رفیع صاحبان حسن خلق در بهشت و قرب آنان به پیامبر (ص) است؛

همچنین در اهمیت والای حسن خلق پیامبر (ص) با تأکید می‌فرماید:

عَلَيْكُمْ بِحُسْنِ الْخُلُقِ فَإِنَّ حُسْنَ الْخُلُقِ لَا مَحَالَةَ فِي الْجَنَّةِ؛ شما را سفارش می‌کنم به نیکوخواهی، زیرا به درستی که صاحب اخلاق نیک، بی‌تردید در بهشت جای خواهد داشت که این وعده‌ای قطعی برای ورود صاحبان اخلاق نیکو به بهشت و دستیابی به سعادت ابدی است (حر عاملی، ۱۳۷۲، ج ۱۲: ۱۵۲).

**ب) مجازات‌های اخروی «سوء خلق» در احادیث:** روایات اسلامی عذاب سختی را در آخرت برای افراد بدخلق و کسانی که دیگران را آزار می‌دهند، گوشزد می‌کنند. رسول اکرم (ص) با تأکید می‌فرماید: إِيَّاكُمْ وَ سُوءَ الْخُلُقِ فَإِنَّ سُوءَ الْخُلُقِ فِي النَّارِ لَا مَحَالَةَ؛ شما را برحذر می‌دارم از بدخواهی، زیرا بدخواهی، فرد را ناگزیر به سوی آتش رهنمون می‌سازد (طبرسی، ۱۳۷۰، ج ۱: ۲۲۳). این تأکید نشان‌دهنده اهمیت حقوق دیگران و تأثیر سوء خلق بر سرنوشت اخروی فرد است؛ افزون بر این، امام صادق (ع) با یادآوری نظارت الهی و ثبت اعمال می‌فرماید:

تُعْرَضُ الْأَعْمَالُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ أَعْمَالُ الْعِبَادِ كُلِّ صَبَاحٍ أَرْبَاعَهَا وَفَجَارِهَا فَأُحْذَرُوهَا؛ هر روز صبح اعمال بندگان، چه نیک و چه بد، بر رسول خدا (ص) عرضه می‌شود (پس از آن برحذر باشید) که این آگاهی از نظارت الهی، خود هشداری برای پرهیز از اعمال ناپسند و سوء خلق است که درنهایت به دخول در آتش دوزخ و عذاب الهی می‌انجامد (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۲۱۹).

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت احادیث معصومان با ارائه ضمانت‌های اجرایی قوی، نقش بسزایی در نهادینه‌کردن ارزش‌های اخلاقی در زندگی فردی و اجتماعی ایفا می‌کنند.

## ۵. روش‌های تربیت اخلاقی

پنجمین نقش احادیث در اخلاق عملی، ارائه روش‌های تربیتی مبتنی بر جوهر و سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) است. این احادیث نه تنها معیاری نظری برای شناخت فضیلت‌ها هستند، بلکه چارچوبی گام‌به‌گام برای تبدیل این شناخت به رفتارهای عملی در تربیت اخلاقی فراهم می‌آورند. با تحلیل متون روایی می‌توان این نقش را در دو محور اصلی بررسی کرد: الف) درهم‌تنیدگی دین و اخلاق و ب) همسویی عمل و نیت که هر یک روش‌های مخصوص خود برای پرورش تربیت اخلاق را به همراه دارند.

### ۵-۱. روش‌های ناظر بر ارتباط تربیت اخلاقی و دینی

ارتباط نزدیکی بین تربیت اخلاقی و دینی وجود دارد؛ این ارتباط به معنای آن است که اخلاق‌پذیری در احادیث جزء خود دین است و جدای از آن نیست؛ همچنین ریشه‌های اخلاق در آموزه‌های دینی

نهفته‌اند. در سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) اخلاق به‌عنوان بخشی از دین شناخته می‌شود و از این‌رو تربیت اخلاقی و دینی به‌صورت پیوسته و درهم‌تنیده ظاهر می‌شوند؛ چنان‌که پیامبر (ص) فرمود:

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ (طبرسی، ۱۳۷۰، ج ۱: ۸).

روش‌های ناظر بر اصل درهم‌تنیدگی تربیت اخلاقی و دینی در اخلاق عملی دو دسته هستند: دسته اول به پاکسازی محیط از فساد می‌پردازد و دسته دوم به امر به معروف و نهی از منکر که مختصر به این دو روش اشاره می‌شود.

یکی از روش‌های تربیت اخلاقی، تأکید بر پاکسازی محیط از فساد است؛ متفکران آموزش و پرورش از دیرباز بر این نکته تأکید کرده‌اند که محیط فاسد مانع رشد اخلاقی می‌شود، زیرا انسان برای زندگی و رفع نیازهای پایه‌ای خود به محیط وابسته و رفتارش تحت‌تأثیر اوست؛ اگر محیط صالح باشد، رفتار انسان نیز صالح می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۵: ۱۶۷). این تفکر در احادیث و سیره معصومان نیز تأیید شده است؛ همان‌طور که در روایتی از هارون بن جهم آمده است: كُنَّا مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْحِجِرَةِ حِينَ قَدِمَ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ الْمَنْصُورِ فَحَتَّنَ بَعْضُ الْقَوَادِ إِنَّا لَهُ وَصَنَعَ طَعَامًا وَدَعَا النَّاسَ وَكَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي مَنْ دَعَى فَبَيْنَا هُوَ عَلَى الْمَائِدَةِ يَأْكُلُ وَمَعَهُ عِدَّةٌ عَلَى الْمَائِدَةِ فَاسْتَسْقَى رَجُلٌ مِنْهُمْ مَاءً فَأَتَى بِقَدَحٍ فِيهِ شَرَابٌ...؛ هنگامی که امام صادق (ع) در حیره بر منصور وارد شد، با او بودیم. یکی از کارگزاران منصور فرزندش را ختنه کرده، غذایی پخته بود و مردم را دعوت کرده بود. امام (ع) نیز از جمله دعوت‌شدگان بود. امام (ع) بر سر سفره بود و غذا می‌خورد و گروهی نیز همراه او بر سر سفره نشسته بودند که یکی از آنها آبی خواست و برایش کاسه‌ای شراب آوردند. همین که شراب به دست مرد رسید، امام (ع) برخاست. از او درباره علت برخاستنش پرسیدند، آن حضرت فرمود که پیامبر (ص) فرمود کسی که بر سفره‌ای بنشیند که در آن شراب می‌خورند، ملعون است (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶: ۲۶۸)؛ همچنین معصومان از محیط‌های ناسالم دوری و بر رفاقت با فاجران، احمق‌ها و دروغگوها نکوهش می‌کردند. امام صادق (ع) در حدیثی می‌فرماید:

لَا يَتَّبِعُنِي لِلْمَرْءِ الْمُسْلِمِ أَنْ يُوَاحِيَ الْفَاجِرَ وَلَا الْأَحْمَقَ وَلَا الْكَذَّابَ؛ سزاوار نیست که مسلمان

با بدکار و احمق و دروغگو رفاقت کند (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۶۴۰).

پس حذف عوامل مخرب مانند رفاقت با انسان‌های ناسالم و احاطه انسان در مجالس ناصواب، گامی مؤثر در تقویت تربیت اخلاقی و دینی در اخلاق عملی به شمار می‌رود.

روش دیگر ناظر بر ارتباط اخلاقی و تربیت دینی، امر به معروف و نهی از منکر (ایجاد فضای اخلاقی در جامعه) است. فضای اخلاقی یا حاکمیت امر به معروف و نهی از منکر به این معناست که ارزش‌های اخلاقی اسلامی در جامعه برتر شوند و همه خود را ملزم به رعایت آنها بدانند. در بیانی گویا تر از پیامبر (ص) است:

لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا أَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى فَإِذَا لَمْ يَفْعَلُوا ذَلِكَ نُزِعَتْ مِنْهُمُ الْبَرَكَاتُ، وَ سُلِّطَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ نَصِيرٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ؛ تا زمانی که مردم امر به معروف و نهی از منکر کنند و در کارهای نیک و تقوا به یاری یکدیگر بشتابند در خیر و سعادت خواهند بود، اما اگر چنین نکنند، برکت‌ها از آنان گرفته شود و گروهی بر گروه دیگر سلطه پیدا کنند و نه در زمین یاوری دارند و نه در آسمان (حر عاملی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۱۲۳).

امام علی (ع) در حدیثی دیگر می‌فرماید:

فَرَضَ اللَّهُ ... الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ مَصْلَحَةً لِلْعَوَامِّ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ رَدْعًا ...؛ خداوند امر به معروف را به سبب مصلحت عوام و نهی از منکر را به خاطر کوبیدن سفیهان واجب کرده است (شریف رضی، ۱۳۶۶: ۵۱۲).

این دو حدیث نشان می‌دهند که هرگاه مردم به‌صورت مستمر برای انجام کارهای نیک و جلوگیری از بدی‌ها یکدیگر را تشویق کنند، برکت‌ها در میان‌شان باقی می‌ماند و جامعه از تقوا و نیکی پر می‌شود؛ وگرنه برکت‌ها از آنها سلب خواهد شد و قبیله‌ای بر قبیله دیگر تسلط می‌یابد که نه در زمین و نه در آسمان یاری‌کننده‌ای نخواهد بود؛ بنابراین ایجاد فضای اخلاقی، یعنی دعوت از دل به معروف و جلوگیری از منکر (همان مصلحت عمومی و راندن سفیهان)، امری ضروری برای تربیت دینی و اخلاقی جامعه در اخلاق عملی است.

## ۲-۵. روش‌های ناظر بر همسانی عمل و نیت

یکی از اصول تربیت اخلاقی در احادیث معصومان (ع) «حُسن فعلی و حُسن فاعلی» است؛ این اصل به معنای آن می‌باشد که برای رسیدن به هدف نهایی، نه تنها رفتارهای ظاهری باید از ناشایستگی پاک شوند، بلکه دل و نیت نیز باید از انگیزه‌های زیان‌آور خالی گردند. در سیره معصومان (ع) هر عملی دو بعد دارد: بعد ظاهری که از حرکت اعضا و اعضای جسمی انسان نمایان می‌شود و بعد باطنی که نیت و انگیزه پشت این رفتار را تشکیل می‌دهد. اگر عمل تنها ظاهری پاک داشته باشد، ولی تیتش فاسد باشد ارزشی ندارد و همچنین اگر نیت خالص باشد، اما رفتار بیرونی ناهنجار باشد، عمل فاقد اعتبار می‌شود؛ به همین دلیل تأکید بیشتری بر اخلاص نیت و پاکسازی دل از افکار پلید شده است (مصباح یزدی، ۱۳۸۴: ۳۳۸).

روش‌های ناظر بر اصل همسانی عمل و نیت در اخلاق عملی دو دسته هستند: دسته اول به تحریک ایمان و اعتقادات دینی متریان می‌پردازد و دسته دوم به پرورش میل و اشتیاق در به دست آوردن فضیلت‌ها و توانایی مخالفت با رذیلت‌ها که به اختصار این دو روش تبیین می‌شود.

یکی از روش‌های تربیت اخلاقی، تحریک ایمان و اعتقادات دینی متربیان است؛ در این روش معصومان (ع) با استناد به باورهای دینی و ایمانی متربیان، آنان را به سمت رفتارهای شایسته سوق می‌دهند. همزمان برای دوری مردم از رفتارهای مخرب و غیراخلاقی از همان منابع ایمانی آنان بهره می‌گیرند و به گونه‌ای آنها را به ترک این اعمال محرک می‌سازند. از ابوبصیر، شاگرد امام صادق (ع)، نقل شده است: «فَأَصَابَ مَالًا فَأَعَدَّ قِيَانًا وَ كَانَ يَجْمَعُ الْجَمِيعَ إِلَيْهِ وَ يَشْرَبُ الْمُسْكِرَ وَ يُؤْذِنِي فَسَكُونَتْهُ إِلَى نَفْسِهِ غَيْرَ مَرَّةٍ فَلَمْ يَنْتَهُ فَلَمَّا أَنْ أَلَحَّحْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ لِي يَا هَذَا أَنَا رَجُلٌ مُبْتَلَى...؛ همسایه‌ای داشتم که اموالش از راه حرام بود، مجالس ناپسند برای زنان برپا می‌کرد، شراب می‌نوشید و مدام ابابصیر را اذیت می‌کرد؛ اما با وجود شکایت‌های فراوان او، کارهای خود را متوقف نمی‌کرد. در نهایت همسایه از ابابصیر درخواست کرد که وضعیتش را به امام صادق (ع) گزارش دهد، به امید آنکه از سوی او نجات یابد. امام صادق (ع) به او فرمود: "فَقَالَ لِي إِذَا رَجَعْتَ إِلَى الْكُوفَةِ سَيَأْتِيكَ فَقُلْ لَهُ يَقُولُ لَكَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ دَعَا أَنتَ عَلَيْهِ وَ أَضْمَنْ لَكَ عَلَى اللَّهِ الْجَنَّةَ؛ وقتی به کوفه بازگردی، به او بگو جعفر بن محمد می‌گوید: آنچه که در دست داری رها کن، من بر خدا گواهی می‌دهم که بهشت برای تو تضمین خواهد شد". ابابصیر پس از بازگشت به کوفه، این واژه را به همسایه‌اش منتقل کرد. همسایه پس از شنیدن وعده بهشت، دارایی‌های حرامش را به صاحبانشان برگرداند، حتی لباس‌های خود را از میان برد و با کمک دوستانش نیازهای اولیه‌اش را تأمین کرد. چند روز بعد بیمار شد؛ ابابصیر برای معالجه‌اش رفت و در حین مرگ، همسایه به هوش آمد و شهادت داد که امام صادق (ع) به وعده‌اش وفا کرده است» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۴۷۴).

این حدیث در سیره اهل بیت (ع) نشان می‌دهد که با تحریک ایمان و تکیه بر باورهای دینی، متربیان می‌توانند از رفتارهای مخرب به سوی شرافت و اخلاق هدایت شوند.

از روش‌های مؤثر دیگر در تربیت اخلاقی، پرورش گرایش مردم به کارهای نیک و ایجاد نفرت از اعمال ناپسند است؛ به عبارت دیگر با ترغیب به رفتارهای پسندیده و ترهیب از رفتارهای خلاف، افراد از انجام کارهای ناشایست بازداشته می‌شوند. این رویکرد در احادیث معصومان به کار رفته است؛ از آن جمله در ترغیب از جلوگیری از رذیلت و تشویق به انجام فضائل اخلاقی در حدیثی از امام رضا (ع) آمده است: «مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ كَفَّ اللَّهُ عَنْهُ عَذَابَهُ وَ مَنْ حَسَّنَ خُلُقَهُ بَلَغَهُ اللَّهُ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ؛ هر کس خشم خود را فرو برد، خداوند عذابش را از او بگرداند و هر کس اخلاق خود را نیکو کند، خداوند او را به درجه روزه‌دار شب‌زنده‌دار رساند» (ابن بابویه، بی تا، ج ۲: ۷۱). این احادیث نشان می‌دهند که ترکیب تشویق به نیکی و ترساندن از زیان، ابزار کلیدی برای اصلاح رفتارهای انسانی در تربیت اخلاقی هستند.

### نتیجه‌گیری

کارکرد عملی احادیث در اخلاق اسلامی بر انگیزش، عملیاتی‌سازی و تضمین پایداری زیست اخلاقی

مؤمن متمرکز است. این کارکردها با ایجاد انگیزش آغاز می‌شود؛ بدین صورت که احادیث با بیان معیار ارزش و تعیین قرب الهی به عنوان کمال غایی، نیروی محرک عمل را جهت‌دهی می‌کنند. در گام‌های بعدی، احادیث کارکرد الگودهی عملی را با معرفی اسوه‌های حسنه ایفا می‌کنند؛ به‌طوری‌که پیروی از سیره عینی آنان تبدیل به ضامن وصول به کمال اخلاقی می‌شود. افزون بر این، احادیث با تبیین صریح پیامدهای قطعی (ثواب و عقاب) در دو بُعد اخروی و دنیوی، یک ضمانت اجرایی برای التزام اخلاقی ایجاد و پایداری عمل اخلاقی را تضمین می‌کنند. در نهایت احادیث فرایندها و روش‌های تربیت اخلاقی را با محوریت اصل تربیت اخلاقی و دینی ارائه می‌دهند. مجموع این کارکردها، احادیث را به متونی تبدیل می‌کند که نه تنها نظریه‌پرداز اخلاق‌اند، بلکه راهنمای عملی برای تحول و تداوم عمل اخلاقی در زندگی روزمره مؤمن به شمار می‌روند.

### ملاحظات اخلاقی

این مقاله مستخرج از رساله دکتری است و در اجرای آن از حمایت مادی و معنوی دانشگاه قرآن و حدیث شهر ری استفاده شده است؛ همچنین نویسندگان تعارض منافی نداشته‌اند.

## منابع

### قرآن کریم.

- ابن طاووس، علی بن موسی (بی‌تا). *التهوف علی قتلی الطفوف*. تهران: جهان.
- ابن فهد حلی، احمد بن محمد؛ موحدی قمی، احمد (۱۴۰۷ق). *عدة الداعی ونجاح الساعی*. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۴). *الخصال*. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن بابویه، محمد بن علی (بی‌تا). *عیون اخبار الرضا*. تهران: جهان.
- ابن شعبه، حسن بن علی (۱۳۶۳). *تحف العقول عن آل رسول الله*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۲۱ق). *شعب الایمان*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- پاکپور، علی؛ شریفی، احمدحسین؛ دبیری، احمد؛ حسینی قلعه بهمن، سیداکبر؛ خواص، امیر؛ اسلامی، محمدتقی (۱۳۹۳). *فلسفه اخلاق با تکیه بر مباحث تربیتی*. قم: معارف.
- تبریزی‌زاده اصفهانی، راضیه (۱۳۹۳). *تقد و بررسی نظام‌های مهم اخلاقی غیردینی و ارائه نظام اخلاقی اصول اخلاقیات و روایات*. پایان‌نامه دکترای علوم قرآن و حدیث. دانشکده اصول‌الدین مرکز قم.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۸). *غررالحکم*. قم: دارالکتب الاسلامی.
- تهانوی، محمدعلی (۱۹۹۶). *کشاف اصطلاحات و الفنون و العلوم*. بیروت: مکتبه لبنان.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۷۲ش). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشیعه*. تهران: اسلامی.
- حلی، حسن بن یوسف؛ نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد؛ شعرانی، ابوالحسن؛ شعرانی، ابوالحسن (۱۳۷۲). *کشف المراد: شرح تجرید الاعتقاد*. تهران: کتابفروشی اسلامی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). *لغت‌نامه*. تهران: دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). *المفردات الفاظ قرآن*. بیروت: دارالشامیه.
- ری‌شهری، محمد (۱۳۹۸). *میزان الحکمه*. قم: دارالحدیث.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۳). *منشور جاوید*. قم: مؤسسه امام صادق.
- سعدالدین، ایمان عبدالمؤمن (۱۴۲۴ق). *الأخلاق فی الإسلام (النظرية والتطبیق)*. ریاض: مکتبه الرشد للنشر و التوزیع.
- شعبان‌پور، محمد (۱۳۹۱). *جایگاه حدیث در علم اخلاق*. سراج منیر، (۶): ۳۵-۶۰.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1018591>
- شریفی، عنایت‌الله (۱۳۹۱). *جایگاه حدیث و کارکردهای آن در اخلاق اسلامی*. پژوهش‌نامه اخلاق، (۵): ۹۹-۱۰۷.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/976310>
- شهریاری، شیما؛ نواب، محمدحسین (۱۳۹۴). *نظریه اخلاقی زاگز بسکی: نظریه فضیلت مدار الگوگر*. فلسفه، (۴۳): ۴۱-۵۸.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1339094>
- شریف رضی، محمد بن حسین (۱۳۷۹). *نهج البلاغه*. ترجمه محمد دشتی، قم: مشهور.
- شجاعی، محمدصادق (۱۳۸۵). *دیدگاه‌های روان‌شناختی حضرت آیت‌الله مصباح یزدی*. قم: مؤسسه امام خمینی (ره).
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۶). *شرح اصول الکافی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.

- طبرسی، علی بن حسن بن فضل (۱۳۷۰ش). مکارم/الاخلاق. قم: الشریف الرضی.
- طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۵). سنن النبی. تهران: دفتر نشر اسلامی.
- فرانکنا، ویلیام کی (۱۳۸۳). فلسفه/اخلاق. ترجمه هادی صادقی. چاپ دوم. قم: کتاب طه.
- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- کلاهدوزان، زهره (۱۳۹۴). رابطه میان مفاهیم اخلاقی براساس آموزه‌های علوی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد معارف نهج البلاغه. دانشگاه کاشان.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳ش). اصول الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- کوفی اهوازی، ابو محمد الحسین بن سعید (۱۳۵۸ش). الزهد. قم: المطبعة العلمیه.
- لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶). عیون الحکم والموعظه. قم: مؤسسه فرهنگی دارالحديث.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۱). اخلاق در قرآن. قم: مؤسسه امام خمینی (ره).
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۲). فلسفه/اخلاق. قم: مؤسسه امام خمینی (ره).
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۰). پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی. قم: مؤسسه امام خمینی (ره).
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۴). نقد و بررسی مکاتب اخلاقی. قم: مؤسسه امام خمینی (ره).
- مصباح، مجتبی (۱۳۸۵). بنیاد/اخلاق. قم: مؤسسه امام خمینی (ره).
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن. تهران: وزارت ارشاد.
- محمودزهی، عباس (۱۳۸۸). اخلاق اسلامی. ایران: مشهور.
- مکناوتن، دیوید (۱۳۸۰). بصیرت اخلاقی. ترجمه محمود فتحعلی. قم: مؤسسه امام خمینی (ره).
- معین، محمد (۱۳۶۰). فرهنگ معین. تهران: مؤسسه امیرکبیر.
- میگاکیزا، جوزف (۱۳۹۲). مسائل اخلاقی و اجتماعی در عصر ارتباطات. ترجمه رضا بخشایش. قم: دانشگاه قم.
- ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی (بی‌تا). تنبیه الخواطر و نزهة النواظر (مجموعه ورام). بیروت: دارالتعارف و دار صعب.
- همدانی، مصطفی (۱۴۰۳). روش‌شناسی اجتهاد در علم/اخلاق اسلامی. قم: حوزه علمیه.
- Patrick H. (1972). *Religion and morality*. Nowell-Smith in Encyclopedia of philosophy ed, Pual Edwards.V.7-8, New York: Macmillan publishing Co.